

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, կես տարվանը 6 ռուբլի, Առանձին համարները 5 կոպեկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմյանից խմբագրության մէջ:

Մեր հասցեն. Тифлис, Редакция «Мшак».
Կամ Tiflis, Rédaction «Mschak».
Տէլէֆոն № 253.

Խմբագրությունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (բացի կիրակի և տոն օրերէն):

Ծայրագրութիւնը ընդունւում է առանձին լեզուով:

Ծայրագրութիւնները համար վճարում են իւրաքանչիւր տողատեղին 10 կոպեկով.
Տէլէֆոն № 253.

ԲԱՑՎԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՇԱԿ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

(31-րդ տարի)

ԱՌԱՋԻՆԿԱՅ 1903 ԹԻՎԱԿԱՆԻՆ

«ՄՇԱԿ» ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՆՈՅՆԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՆՈՅՆԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒԹԵԱՄԱՐ

առաջին օր, բացի տօնօրէն յաջորդող օրերէն:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ. «ՄՇԱԿ» տարեկան գինը 10 ռուբլի է, տասն եւ մէկ տարեկանը նոյն գին 10 ռ., տասնամիսեանը՝ 9 ռ., ինն եւ ութ տարեկանը՝ 8 ռ., եօթ եւ վեց տարեկանը՝ 6 ռ., կինգ տարեկանը՝ 5 ռ., չորս տարեկանը՝ 4 ռ., երեք տարեկանը՝ 3 ռ., երկու տարեկանը՝ 2 ռ., եւ մի տարեկանը՝ 1 ռուբլի:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ. Ամերիկայի բաժանորդները պէտք է լսարեն տարեկան 6 ռուբլի. Եւրոպայի բաժանորդները՝ 30 ֆրանկ. Պարսկաստանի բաժանորդները՝ 10 ռուբլի:

«ՄՇԱԿ» գրվել կարելի է ԽՐԱԳՐԱՐԱՆԻ (Բաղարայան եւ Բարձրակայան փողոցներին միջև), իսկ ԲԱԶՆՈՒԹՅՈՒՆ. Դաւթեանի մօտ:

Կայսրութեան ուրիշ քաղաքներէն «ՄՇԱԿ» գրվելու համար եւ առաւարակ նամակներ եւ ծրարներ ուղարկելու, պէտք է գիտնել հետեւեալ հասցէով. ТИФЛИС, Редакция «МШАК», իսկ արտասահմանից՝ ТИФЛИС, Rédaction du journal arménien «MSCHAK».

Ծայրագրութիւնները ընդունւում են բոլոր լեզուներով:

ԱՊՐԱՌԻԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԶԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

ԲԱԶՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Նոր կազմութեամբ. ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Ի միջի ալլոյ. Հայկական որոշանոց—արհեստանոց Լոնդոնում. «Բանդա օլախ». Նամակ Խմբագրութեան. Ներքին լուրեր. — ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ ԵՒ ՆՈՅՆԱԳՐԱԿԱՆ. Նամակ Պարսկաստանից. Արաբական լուրեր. — ՀԵՐԱԳՐԱՐԱՆԻ. — ՏԱՐԱԳՐԱՐԱՆԻ. — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Կարսի առուներ:

ՆՈՐ ԿԱԶՄՈՒԹԵԱՄԱՐ

Ինչպէս ընթերցողները կը տեղեկանան այսօրվայ մեր լուրերից, Թիֆլիսի քաղաքային նոր դուռնի կազմելու համար ընտրված ձայնավորներին ցուցակը հաստատված է նահանգական ատենանի կողմից:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԱՐՍԻ ԱՌՈՒՄԸ

(Տարեկանութիւն)

(1877 թ. նոյեմբերի 5—6-ի գիշերը)

Իսկ յարձակողական գործաւորները չարժուում էին առաւարակի վրա, չը խանգարելով գիշերային հանգստութիւնը. Ամեն մի մասը չէր խոտորվում բռնած ուղղութիւնից եւ զօրքերը պղծէին մօտենում էին ամրոցներին, երբ բոլոր Թիւրքական բաժանորդները միանգամից կատարել կրակ բացին արաւոյնների դէմ. Զօրաւորները առաջ օլախան եւ կորան արտոյն ծուռ լի մէջ, որ ծածկել էր Թիւրքական ամրոցները. Տուրքում օկուպացի: Լազարեւել իր օկուպացի եւ երկու հարիւրակ թիկնապահների հետ առաջ գնաց եւ կանգնեց Կանյի եւ Հաֆիզ ամրոցների մէջտեղում եղած տարածութեան վրա. Գիշերը եւ տեղի դիրքը թաղանթում էին նրանց օկուպացի պատերազմի դաշտի մեծ մասը եւ հակառակորդները ընթացիկ մասին կարելի էր գտնել Թիւրքական այս կամ այն կողմում գտնվող կրակի մեծ կամ փոքր ոյժին նայելով: Բայց ահա, մութ երկնքում պայծառ աստղի պէս վառվեց հրախաղաղական փամփուշտը, որ զանազան զօյնների կրակներ թափեց. նրանից լետոյ բարձրացաւ երկրորդ փամփուշտը. Դրանք պայմանական ազդանշաններ էին, որ արվում էին Մէլիքովի գործաւորներից. Լազարեւելի օկուպացիում ուղարկական շնչոց անցաւ, թէ Սուլթանին վերջըված է. Բայց օտ միայն օկուպացի էր. Հաւանան Կանյի եւ Հաֆիզ ամրոցները պաշտպանվում էին չափազանց յամառ կերպով: Ար-

Շուտով նոր ձայնաւորները կը հրաւիրվեն դուռնի երդում տալու, որից յետոյ նրանք կը ստանան իրանց պաշտօնը: Հին կազմը մնաց իր պաշտօնում աւելորդ 1 1/2 տարի, որովհետեւ չէր որոշված բնաւորութիւններ կատարելու եղանակը եւ քաղաքային ուղարկական անկարող էր եղել ժամանակին պատրաստել ընտրողական իւրաւունք վայելողներին ցուցակները:

Նոր դուռնի ստանաւում է իր պաշտօնը, երբ մի շարք գործնական խնդիր հարցեր զանգում են իրանց իրականանալու երկունքներում: Պարզված է ելքերական լուսաւորութեան հարցը եւ պատրաստ են նախագիծներ գործը սկսելու համար: Մշակված են փողոցները սալապատակելու ծրագիրները եւ կայ պատրաստի գումար:

Դէն լուրեր եր «ուռայի» թնդիւնը. նա վաղուց լուր էր, եւ այն կողմում լուրում էին միայն տաք, տեղապահ հրապանածութիւն եւ թնդանօթածութիւն. հրապանների կրակը այնտեղ հասել էր լարման ծայրագիծը տարիներին: Պարզ էր, որ զօրքերը հանգիպել են լուրջ գիմարութեան եւ չեն կարողանում կոտորել թնդամուր յամառութիւնը. եւ սակայն արդէն գիշերված ժամի մէջն էր, իսկ կռիւը շարունակվում էր դեռ պատնէշների վրա եւ չէր կարելի նախատեսել թէ ինչով կը վերջանայ նաւ Լազարեւել վաղուց արդէն դէս ու դէն էր ուղարկել իր բոլոր բանքերին, որպէս զի իմանայ թէ ինչ պէտք է անել գիշերային յարձակման խառնակութեան մէջ. բայց նրա ստացած տեղեկութիւնները մէկը միւսից տխուր էին:

Սկսեց Մէլիքովի գործաւորներից: Առանց հրապարակելու ներս խուժելով Սուլթանի մէջ եւ սուրհանդակով ոչնչացնելով այնտեղ եղած թիւրքական զօրքը, այդ գործաւորը արագ անցաւ Կարս-Չայը հայոց արուարձանի մօտ եւ գնաց դէպի Չիւս, որպէս զի օրքան կարելի է շուտ ապակցէ Կամարովի յարձակման: Բայց Չիւսի մօտ Կամարով չը կարէ Համարեա երկու մասն առնալով գործաւորները մենակ պահվում էր Թիւրքական օտարապետի կրակի տակ: Բայց երբ Մէլիքովը մահացաւ վերջը օտարապետ եւ զօրքաւորները համոզվեց, որ Կամարովի մահին ոչ մի տեղեկութիւն չը կայ, նա սուրհանդակով անապարհ բացեց դէպի յետ, Թողեց Սուլթանին եւ նահանջեց դէպի գլխաւոր պահեստը. Սուլթանին նորից գրաւեցին թիւրքերը:

Յետոյ բանից երեւաց, որ Կամարովի գործաւորները այն ճանապարհով չէր գնացել, որ ցոյց էր տուած պատերազմի կարգի մէջ. իր ժողովապետից Կամարովը (որ ենթարկվում էր Բօսպօլին), իսկ է, ճանապարհից դէպի Չիւս,

նրանց իրագործելու համար: Բոլորովին ուսումնասիրված է նոր կատարելագործված սպանական շինելու հարցը եւ հոգացված են ծախքերը: Բաւական նիւթ է ժողովված լուծելու քաղաքի շուրջ աւելացնելու կարեւոր հարցը: Յարուցված է մշակված են քաղաքի անտեսութեան վերաբերեալ խնդիրները եւ միայն սպասում են իրագործութեան:

Քաղաքային դուռնի նոր կազմը պէտք է ամեն ջանք գործ դնէ, որ նրա ժամանակը այնքան վառնալից չը լինի աւելորդ ճառարութիւններին մէջ, որքան լուրջ գործունէութեան մէջ: Եւ ցաւալի կը լինի, եթէ քաղաքի անտեսութեան վերաբերեալ խնդիրները շուտափոխ իրագործութիւն կանգ առնի բնաւորութիւններին եւ նիւտերի ձգձգումները շնորհիւ կատարելու գործ շատ կայ եւ անհրաժեշտ է, որ թէ դուռնի գործունէութեան է թէ ամբողջ վարչական մարմին գործունէութեան մէջ մտնէ աշխուժութիւն եւ վերջ դրվի այն դանդաղացումութեան, որ յատուկ էր մինչև այժմ եղած գործունէութեան:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ի ՄԻՋԻ ԱՅՈՑ

Դարձեալ եղեանագործութիւն եւ այս անգամ մի այնպիսի կենտրոնում, որ ժամանակակից գիւղատնտեսութեան պիտանքները կուլ տուրական միջոցներով ամայի բնութեան օտարաբնակ բնաւորութիւնը մեղմացել են մինչև այն աստիճան, որ այսօր Սեւ ծովի հարաւարեւելեան ափի անտառներում թէյի պտուղներ են վաճառում: Անտառը, իւրաքանչիւր քաղաքակրթութեան պատկերը, զսպել է իր վայրենի բնազդը գիտութեան զէնքի առաջ, այն ինչ նրա սրտիցը շարունակում են բարբարոսութեամբ պարտաւիր—յարձակվել, կողպուել, սպանել:

Բաթումից երկաթուղով կէս ժամ հեռավորութեան վրա Մակվա անունով մի տեղ կայ բայց ճանապարհին նկատելով, որ Ծորախի բարձրութիւններից ցած են գալիս դէպի իր թեւը ինչ-որ թիւրքական զօրքեր, նա կանգնեց իր զօրքաւորները եւ դէպի այն կողմը առաջ քաշեց նախ մի բառաթիւն, բայց յետոյ, չը բաւականաւարով դրանով, սկսեց հեռագրեալ պաշտպանութիւն ցոյց առն նրան ուրիշ գործերով եւ այսպիսով նրա ամբողջ զօրքաւորները թափեցին Թահմա-Թաքիա ամրոցի դէմ: Պետագործակի գունդը սարսափելի կրակի տակ զայրի կերպով գնաց ահաւոր ամրոցի վրա յարձակվելու, բայց կորցնելով իր լալ հրամանատար գնդապետ Բուշկիւկին, որ սպանվեց, հարկադրված եղաւ նահանջել ահալին կորուստներից:

Միայն այդ ժամանակ Կամարովը վճռեց շարունակել իր արշաւանքը դէպի Չիւս: Բայց նրան տիրապետու բարեկամող բազմից բաց էր թողնում Մէլիքովի գործաւորները յետ էր գնացել, իսկ Կամարովի բառաթիւնները, իրանց կրած կորուստների պատճառով այնքան թուլացել էին, որ չը կարողացան մի բան անել մեծ ամրոցի հետ, եւ յարձակումը չաղողվեց: Յետ միջոց զօրքերը նահանջեցին եւ այլ եւս չը յարձակվեցին պատերազմի մէջ: Այսպիսով ահա, պատերազմը ձայն թեւի վրա մեզ համար կատարեալ անապագութեամբ վերջացաւ: Բայց պակաս յուզիչ չէին եւ այն տեղեկութիւնները, որոնք գալիս էին Գրաբէի գործաւորներից: Նրա զօրքերը տիրացել էին խառնաւեին եւ պատնէշին, զբաւել էին առաջաւոր մարտկոցները, բայց այլ եւս չէին կարողանում մի քայլ անել դէպի առաջ: Պաշտպանողական գործանքից թափուող աստիճակ կրակը ոչնչացնում էր մեր բոլոր ջանքերը: Գրաբէն եւ նրան փոխարինած գնդապետ Բէլիւկին սպանվեցին: Գնդապետ Վօդաւիկը թեթեւ վէրք ստացաւ եւ

նրանիս ճանիճներով չըթաղաւորված, գորտերի եւ վայրենի խոզերի հայրենիք Չակվան հոշակ է ստացել սկսած այն օրից, երբ Կայսերական կառավարների վարչութիւնը եւ յայտնի թէյաւաճառ Պօպով եղբայրները ահալին տարածութեան վրա սկսեցին թէյի կուլտուրայի փորձը: Երկաթուղու գծի մօտիկ հարեւանութիւնը, ձեռնարկութեան լայնածաւալութիւնը ու փորձի փայլուն հետեւեալը կատարելապէս ահովութիւն են առիւթ, որ Չակվան ապագայում կուլ կառնան Չիւսաստանի տիրույթը կրէ: Անցնող ճանապարհորդին հիացնում են կառուածապետների հայկապ շինութիւնները, որոնք կառուցված լինելով նախնական անապատների ծոցում, կարծես մի տեսակ ապագայից են ուղղուել չըթաղալ բնութեան մէջ տիրապետող վայրենիութեանը: Վայրենի փիղիկների տեղ, որոնք օրանից 10—15 տարի առաջ տեղական բուսականութեան գլխաւոր տեսակներն էին կաղմուտ երկաթուղու գծին կից չըբարեւում, ներկայումս բնակութիւն է հաստատել թէյի թուփերը, շարունակելով ամէն եւ դարձանալ իր հայրենակից չիւսացու ջնջոյ խնամքի տակ: Թէյի ծառերը վաղուց պտուղ են տուել, եւ արդէն ցանկացողները կարող են խանութներում ունենալ տեղական արտադրութեան թէյ, որի յատկութիւնը բաւական լաւ է:

Որպէս կենդանի վկաներ այն միտամօրօգայի, որը առեւտրական կողմի կողմի կուլտուրական ոյժ ներշնչելով, վայրենի փիղիկներին ստիպեց կերպարանափոխվել եւ թէյի պլանտացիա դառնալ, ակամայ հարց է ծագում, թէ միթէ չէր կարելի համանման միջոցներով պարտաւորեալ եւ այն ժողովրդական հողը, որը իր մէջ պարունակելով նոյնպէս փիղիկների մի ստուար բազմութիւն, անընդունակ է զաղաքակրթութեան վրէժ աստիճանին հասնելու, որպէս զի կարողանալ լուսաւորութեան պտուղներ արտադրել ճիշտ այնպէս, ինչպէս իր մայրենի հողը: Ի՞նչ կը լինէր Չակվայի դրութիւնը, եթէ քաղաքակրթութեան հսկայ գործիքների տեղ նրա մէջ թաղաւորէր նախապետական հակաքաղաքակրթական սկզբունքներ: Ի հարկէ, ոչինչ: Մարդիկ նախնական

թողեց պատերազմի դաշտը: Բառաթիւնների եւ վաշաւների հրամանատարները իմաց էին տալիս թէ իրանց ոյժերը օպուպիւ են եւ առանց շուտափոխ զօրութեան չեն կարող պահվել գրաւած դիրքերում: Հափիզում բանը մի բնի լաւ էր գնում, բայց այնտեղից էլ խնդրում էին օգնութիւն:

Այսպիսի տեղեկութիւնները կարող էին չիւսի վրէժ ամեն մէկին: Բայց Լազարեւել այդ տեսակներից չէր. նրա կողմից եւ տղամարդութիւնը, կարծես, գնալով տեղեկանում էին, որքան ահաւորում էին արգելքները նրա առաջ: Նա արդէն վճռել էր, որ ոչ մի դէպքում չի պակասեցնի զօրքերի գլխաւոր պահեստը: Այդ պահեստը նա պաշտպանում էր ամենաանապայել դէպքի համար, եւ հրաման ուղարկելով զօրքերին, որ բաւականանան իրանց օտարական ոյժերով, նա գնաց դէպի Կանյի: Ծուռով նա ընկաւ հրամանների կրակի տակ: Գնդակները թնդում էին չորս կողմում, եւ մի բազմում նրա կողքին մի բանի ձիւները փրաւորվեցան: Յամկարծ նրա ետեւում մի ինչ-որ չիւսիցիւթիւն ընկաւ: Նա տեղը իման ձիւներից: Լազարեւել հակապաշտ թէ ինչ բան է դա, բայց նախ իսկ յետ էլ չը դարձաւ: Եւ միայն հարցրեց, ի՞նչ վերջապետվեց: «Պարտիկ Լազարեւել, ձեր գերազանցութիւն», պատասխանեց մէկը դողալով ձայնով: «Տանկը», կարծ ասաց գնդապետը: Նրա դէմքի վրա մի հատ ջրի էլ չը դողաց, թէ եւ փրաւորված նրա սիրելի եղբոր որդին էր, մի երիտասարդ թնդանութեան, որ իր ընդունաւորութիւններով մեծ յոյսեր էր տալիս: Նա գնում էր Երզրում եւ կամաւոր էր մտել իր հորեղբոր ամրոցի մէջ, թէ եւ հօրեղբայրը արգել էր այդ Միայն շուտափոխ յետոյ, վերապետ Վօդաւիկը թեթեւ վէրք ստացաւ եւ

միջոցներով պիտի շարունակենք մաքրող բնու-
թեան յամառութեան հետ, զանք իրական հե-
տեանը չը պիտի ունենանք, եւ վերջ ի վերջոյ
հիասթափով մշակները պիտի որոշէին, որ
հոգը պաշտօններովն են ընդունակութիւնից
զուրկ է։ Եւ այսպէս էլ եղել է անընդհատ,
սերունդից սերունդ, մինչեւ որ գիտութեան
վերջը հակառակը չէ պատգուցելը։

Չակվայի պլանտատորները վրեժ գործը ընդ-
հանալէս մի կենդանի բողոք է պահպանու-
ղականութեան ծաղրայեղ գաղափարի դէմ, ու-
րովհետեւ այդ գործը հաստատեց, որ արմա-
տական միջոցներով է միայն կարելի արդ շը-
պատակի հասնելը, եթէ բուսաբանական լուրջ
գիտութիւններ չը գործադրվեն, թէյի ծառը
այսօր չէր կարող պատուաւորել, իսկ նահա-
պետական ողորմելի միջոցները ուժեղագու-
ղաւորեցին, պիտի այն եղբայրացութեան գային,
թէ չարժէ մաքրող վայրերի բնութեան հետ։

Տեղական ուսման գործը միջոցներով վերաբերմամբ
մենք առայժմ նոյն յետադէմ հայեացքն ունենը-
նդովիւտ անդիմով, որ Կովկասի ազգաբնակչու-
թիւնը վայրենի է, եւ միայն ստիպողական մի-
ջոցներով պիտի քաղաքակրթվի, բանտերը չա-
րունակութեան են իրենց կրթական գործը, իսկ
բանտից դուրս ժողովուրդը, մասնավոր լինելով
ազգաբնակչու, նոյնպէս շարունակում է գործել
բանտի համար։ Սակայն բուսաբանական փոր-
ձերը համոզում են, որ գիտութիւնը խոչնդոտ-
ներ չէ ճանաչում, հետեւաբար ժողովրդական
կեանքը, եթէ կուրուրական հեղեղի նկատման-
վի, նրա մէջ պարունակվող վայրենի տարրերը
իրենցաբար պիտի ձուլվեն քաղաքակրթված
տարրերի հետ աստիճանաբար, եւ զարգացու-
ղութեան հասնելով՝ զգուշացնեն անհնար
բնութիւնը։ Բայց, դժբաղդաբար, այս տար-
րական ճշմարտութիւնները ուսուցիչ են ա-
նուամենայն, ժողովրդական կրթութեան համար
ոչինչ չէ ձեռնարկվում, իսկ սոցիալական ա-
նձնով զոհեր է կանուտ, ինչպէս կայսերական
կայունքների հաշտագահ Թոմասթոնը, որը
1400 բուրժուականներով զրպանում, Չակվա
կայսերանց 150 աստիճան հետադարձութեան վրա
հոկտեմբերի 31-ին կողոպտեց, օտանալով
աստիճանակի երկու ծանր վէրք։

Շվեյցարիայում բարոյական պայտանքա-
յութիւնը ամբողջ է զարգացած, որ առաջա-
րական կարելի է համարել։ Դուք անցնում էք
այդիների միջով, պաշտօններ ծառեր—անթիւ
Ձը կայ ոչ պահպան եւ ոչ ցանկապատ։ Այս
բոլորի տեղ դուք տեսնում էք միայն մի որ եւ
ից ծանր վրա կանգնեւ անփիլի, որի վրա
գրված է, թէ ինչ արժէ իւրաքանչիւր խնամ
կամ տանձ, ուստի ցանկացողներին այգետէ-
րը խնդրում է փողը գցել անփիլի մէջ։ Կայ
արդեօք մի մարդ, որ չը կատարէ այս միաբն
ցանկութիւնը։ Ոչ, ինչպէս Միթէ Շվեյցարիա-

տուեց իր մէջ եւսացող եւ երկար ժամանակ
զապօղ զլախն։ Նա լաց էր լինում երեխայի
նման։ Վէրքը մահացու էր։ Գնդակը անցել էր
բունքից զուրկ եւ կարելի էր աչքի ներկերը
Դժբախտ երեխաբար կուրացաւ, նա ուշա-
թափված էր, բայց ըստի որ կեանք կար մէջը,
նա շարունակ երգում էր ամենամաքուր, թարմ
եւ հնչուն ձայնով։ Մեռնող պատանու այդ
երգը, ասում է իր յիշողութիւնների մէջ Մե-
չերսկին, — մի օտակալի ըստ էր... Եւ այժմ էլ
լուրմ եւ նրանք։

Դէպի Կանյի գնալիս, Լազարեւիլի ետեւից հա-
տու կորսուած հրամանատարի բանքերը։ Նա
յայտնեց նրան, որ Ձիւրի գէմ եղած յարձակումը
անապշող է եղել, որ Սուլվարին մենք կորցրել
ենք եւ աւելացրեց, որ թէ Լազարեւիլ, ի նկա-
տի ունենալով Կանյի եւ Հաֆիզի յամառ դի-
մադրութիւնը, յոյս չունի թէ շուտով կաշող-
վի, այդ դէպքում կորսուած հրամանատարը
նրան թող է ապրիս օկուր նահանջում։ Վայա-
նեցէ կորսուած հրամանատարին,—պատաս-
խանք Լազարեւիլը,—որ ես շուտով առաջ եմ
տանում անդամաւոր կերպով։ Եթէ Կարսը այս
գիշեր չը վերցնեն, կը վերցնեն ցերեկով կամ
կը կուեն մինչեւ հետեւեալ գիշերը։ Դեռ նոր
էր բանքը յետ գնում, երբ փամբուլաների
մի ամբողջ խումբ բարձրացաւ դէպի երկինք
եւ հրաւիր անձրեւի պէս մի անթիւրթում լու-
սաւորեց չրջակայքը։ Հաֆիզը վերցրած էր
Այս լուրը բերեց Լազարեւիլին ընդհանուր շա-
քի օֆիցեր Շնեուրը, որ եւ յայտնեց գնեւոր
Ալիազովի խօսքերը, թէ Հաֆիզը այլ եւս ոչ մի
դէպքում թիւրքերի ձեռքը չի տրվի։ Դա առա-
ջին ուրախալի լուրն էր այդ ծանր գիշերը։

Այժմ պատմեց, թէ ինչ էր տեղի ունենում
Կանյիում եւ Հաֆիզում։

Կանյի վրա միաժամանակ յարձակվեցան

յում հրեշտակներ են ապրում։ Ոչ, Շվեյցա-
րիայում ապրում է բարոյական պարտաւանա-
չութիւն,—հիշե՛ք այն, ինչ որ մենք ուսուցիչ
ենք անուամենայն։

Տիրոսեան

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՐԲԱՆՈՑ—ԱՐՀԵՍՏԱՆՈՑ 1907- ՆՈՒՄ

Մեր ներկայ հասարակական կեանքը այնքան
աղքատ է բարեկեցական հիմնարկութիւններով,
որ մարդ մի առանձին հաճոյք եւ ուրախու-
թիւն է զգում, երբ լուր է այդորինակ մի որ
եւ է հաստատութեան մասին եւ մի խորին ե-
րախտագիտական զգացմունք է աւանդել ինչ
այդ գործի հիմնադիրը։

Այս երեւոյթը աւելի աչքի է ընկնում մա-
նուսանդ այն ժամանակ, երբ այդ բանը տեղի է
ունենում մի հեռաւոր երկրում, հեռու մայր
երկրից, հարազատներից եւ ազգակիցներից։

Ուրում եւ մի քիչ խօսել մի հայկական
որբանոց—արհեստական ոցի մասին, որը
դրոյթիւն ունի Լոնդոնում յարգելի պրոֆէսոր
Կարապետ Թումանյանի (թերեւս շատերին ծա-
նօթ) ջանքերով եւ նախաձեռնութեամբ եւ որի
մասին աւելորդ չեմ համարում մի լայն տե-
ղեկութիւններ տալ (Մշակ) ընթերցողներին,
քաղելով այդ տեղեկութիւնները հաստատ աղ-
բիւրներից։

Վերոյիշեալ պրոֆէսոր Կ. Թումանյան ընդ
մաքուցանցի (Թիւրքիա) է։ Մի լայն տարի ա-
ռաջ Թիւրքիայում տեղի ունեցած գաղանդ-
ութիւնների ժամանակ, երբ բազմաթիւ անմեղ
հայ-քրիստոնեաներ ջարդվում եւ բանտարկ-
վում էին, յիշեալ պրոֆէսորն էլ զօրադու-
թիւն է ունենում երկրորդվելու անտեղի մատ-
նութիւնների, որոնց պատճառով էլ զաւապար-
վում է բանտարկութեան, ապա եւ կախաղանի։

Բարեբաղդաբար, նրա կինը Վիլյաբուրնի լի-
նելով, գնում է Եւրոպա եւ մի լայն փողոցի
անձնաւորութիւնների հետ տեսակցելուց յե-
տոյ, դիմում է վերապէս, Անգլիայի Վիկտո-
րիա թագուհուն եւ խնդրում նորին մեծու-
թեան միջնորդութիւնը՝ իր ամուսնու ազատ-
ման համար։ Վիկտորիա թագուհու հրամանով,
Կ. Պոլսի անգլիական դեսպանը բանտիցում է
օղջութեան հետ եւ աշտեցնում է պ. Կ. Թու-
մանյանի ազատութիւնը այն պայմանով, որ
նա անյապաղ թիւրքական օստիաններից հեռա-
նայ։

Անցնելով Եւրոպա, յարգելի պրոֆէսորը, մի
լայն նշանաւոր քաղաքներում յօգուտ հայերի
դասարանութիւններ կարգադրեց յետոյ, վերջ-
նականապէս հաստատում է Լոնդոնում։ Հա-
տապելով այնտեղ, պ. Կ. Թումանյան մտա-
ծում է, թէ ինչ կերպով կարող է այժմ գէթ
մի ճիշտ օգնութիւն հասցնել իր հայրենակից-

Գրաբէի եւ Վժռակիին գործունեւները։ Վեր-
ջին գործունեի գիտութեան յուսման ձայն
մարտկոցը եւ պիտի հաստատվեցին իրանց գը-
րաւած դիւքերում։ Բայց Վժռակիին գոր-
ծունեի ամենամեծ մասը շատ ծովեց դէպի ալ
եւ նրան կանգնեցրեց թիւրքերի ստրատիկի
կրակը։ Այս անակնկալ արգելքը մի ըստի բո-
ւր շիթութիւնի պատճառեց գործերին ինքը
Վժռակիին, թէ թեւ վերջ ստանալով, թողեց
պատերազմի դաշտը, հրաման ուղարկելով զըն-
դապետ Կարապետին, որ նա իր վրա վերցնէ
գործունեի գլխաւորութիւնը։ Սակայն Կարա-
պետը արդէն Կանյիում էր եւ գործունեւ մի
առ ժամանակ մնաց առանց հրամանատարի
Այն ժամանակ վաղեմի իրանց հրամանատար
ների նախաձեռնութեամբ սկսեցին գործը շա-
րունակել, բայց հարկադրված էին սեփական
պայապահութեան մասին միայն մտածել։

Միաժամանակ Գրաբէի գործունեւը, որ տի-
րացել էր ալ մարտկոցին, յարձակվեց գլխաւոր
ամրոցի վրա։ Կատաղի կռիւ սկսվեց պատնէշի
վրա։ Գրաբէի սպանվեց, բայց զօրքերը գրա-
ւեցին պատնէշները եւ նրանց մի մասը, մայր
Գրաբէի առաջնորդութեամբ, խուճեց ամրոցի
մէջ։ Այստեղ նորից բորբոքվեց կատաղի ձեռ-
նամարտը։ Շուտով Գրաբէ սպանվեց, եւ զօր-
քերը, օրոնց վրա թափվում էր սաստիկ կրակ
պայապահութեան գործողներից, իզուր փորձու-
մէն պահվել ամրոցի բակում։ Գնդապետ Բե-
լինսկի փորձեց յարձակվել գործողների վրա, բայց
այդ փորձը շատ անապշող էր։ Նա ինքը օպան-
վեց, իսկ զօրքերը օտարված եղան յետ քա-
ղի։ Այն ժամանակ թիւրքերը սկսեցին առաջ
արշաւել։ Բայց այդ միջոցին, մի փոքրիկ օգ-
նութիւն հասաւ մեր զօրքերին, որոնք պահե-
ցին իրանց գրաւած տեղերը։ Ամրոցը բաւել զա-
տարկ էր. ոչ թիւրքերը, ոչ մենք չէինք կարո-

ներին, եւ զայն է այն եղբայրացութեան, որ
այդքան հեռաւոր վայրից կարելի է օգնած լի-
նել միմիայն մի զորանոց—արհեստանոցը բա-
նալով, որտեղ ժողովվին հայկական կոտորած-
ներից յետոյ մնացած բազմաթիւ որբերից մի
լայն տեսնակ ուղի եւ այնտեղ ուսում եւ
արհեստ սովորելուց յետոյ, վերադառնալ ի-
րանց հայրենիքը, որով կարողանան թէ ի-
րանց ապրելու եւ թէ օղորածը տարածել
նաեւ իրանց չրջակայքը հայրենակիցների մէջ։
Եւ այսպէս, պրոֆէսոր Կ. Թումանյան իր
ջանքերով եւ ակնհասեց եւրոպացիների (գլխա-
ւորապէս անգլիացիների) օժանդակութեամբ
հիմն է դնում մի հաստատութեան, որ կրում
է հայկական որբանոց—արհեստանոց անունը։
Վերանցի նպատակն է՝ ուսում եւ արհեստ
սովորեցնել հայ պատանիներին մի 5—6 տար-
վայ ընթացքում, որի գերազանց օգուտը խիստ
տվեցին է։

Ուսում եւ արհեստ—այն մեր հայ ժողովրդի
ամենանհրաժեշտ եւ կենսական պահանջներից
մէկը։ Եւ մենք ուրախ ենք, որ այդ հայ որբե-
րը, այնտեղ մնալով մի առժամանակ, ապագա-
յում կը դառնան մարդ, այս բառի լեզունը։ Նը-
շանակութեամբ։

Վեհափառ Կաթողիկոսը, հաստատապէս տե-
ղեկանալով պ. Թումանյանի ձեռնարկութեան
մասին եւ կամենալով քաջալերել եւ խրախու-
սել նրան, բարեհաճում է նրա անշուղտ օրհնու-
թեան եւ գոհունակութեան կօշտակ տալ։

Բ. Մարտիրոսեան

Վաղարշապատ

ՔԱՆԴԱՆՈՑ ՕՋԱՆԻ

Երեւոյթի, նոյնմերի Ե-ին, հայ թատե-
րաւորների խումբը, մասնակցութեամբ դերա-
սան Արաքսեանի, Թիֆլիսի Ժողովարանի բեմի
վրա ներկայացրեց Գ. Սուքուրեւիանցի Քան-
դան օպերա կոմիդիան։ Այս նախնիով վատ եղա-
նակին, չը նայելով, որ այս անգամ ժողովա-
րանի անդամների համար մուտքը ձրի չէր, այլ
վճարով—թէ եւ միայն 30) կօպէկ—բայց դար-
ձեալ ժողովարանի դահլիճը լի էր։ Մարդիկ
եկել էին տեսնելու մի պիես, որ գրվել է 30
տարի առաջ, որ պատկերացնում է Թիֆլիսի
հայոց կեանքը 30 տարի անգլանից առաջ, եւ
սակայն, բոլոր հանդիսատեսներն ընդունին
ժամանակակից էինք գտնում այդ պատկերը,
այնքան դեռ թարմ են վերքերը, որ հասցնում
է հասարակութեան կեղծ շարված քաղաքա-
կրթութիւնը։ Երեսուց տարի է, որ գրել եմ
այս պիեսս—ասում էր օպերա նստած արեւոր
հեղինակը—եւ այսօր տեսնում եմ, որ իմ դուրս
բերած տիպերը դեռ կենդանի տիպեր են։ Այս
կենդանի տիպեր են եւ դեռ երկար կը մնան
Գուլարենց Օւէֆը—հայ նստուռաւոր եւ աղմու-
ղանում երեւալ այնտեղ։

Այսպիսի գործերն մէջ էր գործը, երբ ըն-
կաւ Հաֆիզը եւ այն ժամանակ Լազարեւիլ
Կանյի ուղարկեց բաւականաչափ մեծ օգնու-
թիւն։

Լազարեւիլ արդէն մտնում էր Կանյի, երբ
մի նոր բանքը եկաւ։ Ալիազովից եւ յայտնեց
թէ վերցրած է Կարապետը։ Այս ուժեղ ամ-
բութիւնը, որ պատկուտ էր Կարապետի սարը,
համարվում էր Կարսի պատուարը եւ այն առ-
տիճան անմատչելի էր, որ ոչ ռեի մաքուր ան-
գամ չէր անցնում տիրել նրան բացարձակ յար-
ձակվաւ։ Լազարեւիլ հասկացաւ, որ Կարապե-
տը վերցնելուց յետոյ Կարսի ճակատագիրը ար-
դէն որոշված է, որքան էլ Կանյի յամառ կեր-
պով պայապահվէ։ Ուստի այժմ այլ եւս ա-
ռանձին նշանակութիւն չը տալով Կանյիին, նա
փոխեց ճանապարհը եւ գնաց Հաֆիզի Ալազովի
նա իմացաւ Ալիազովից հետեւեալը։

Զօրքերը երկու կողմից էին գնում Հաֆիզի
վրա։ Դա իր կողմից Վաղարշապատի գնդի երկու
բաժանիւնները, ալ կողմից քաղաքայինների
հետ։ Բաւականութեամբ գնդապետ Մադեւիլի հետ
Գրաբէի Ալիազովի տանում էր պահեստի զօր-
քը, որպէս զի, հարկաւոր դէպքում, օգնութիւն
ցոյց տայ այս կամ այն կողմին։

Նկատելով, որ Մադեւիլը չափազանց դէպի
ալ է թեքված, ուստի եւ երկու կողմից, թէ
Հաֆիզի տանող բերդապահ զօրքը կը թափվէ
ձախ գորարածին վրա, Ալիազովի առաջ քաշեց
պահեստը եւ ինքը յարձակվեց Հաֆիզի վրա։
Թիւրքերը օկզբում չը դիմացան, քաշվեցին
դէպի ամրոցի ներքը, բայց յետոյ նորից յար-
ձակվեցան, որ խլին պատանէշի մեր գրաւած
մասը։ Ալազովի արեւմտեան կողմի Շուտով օս-
կայն մի բաւական օգնութիւն հասաւ, եւ
այն ժամանակ լեռնապահ զօրքը մտնում

վաճառականի փախը, Փարսեղի՝ խարդախ եւ
ժայտ հայ վաճառականի տիպը եւ Ալեքսանդր
Մարմարովի՝ մամոնային երկրպագու կիսա-
կրթ, կեղծ—լուսաւորութեան շարքով զար-
գործված հայ շահաւէր երկաւորադէ տիպը։
Չանաղանդութիւնը այս է, որ նախապէս Մար-
մարովի յաջորդները, ժամանակակից հայ երի-
տասնորդները, համալսարանական կրթութիւն
ստանալով հանդերձ, մնում են նոյն շահաւէրը,
նոյն մամոնայաւոր եւ իդէալական, կրթված
երիտասարդներին ճրագով պէտք է որոնենք
նոյն իսկ այժմ, երեսուն տարեց յետոյ։ Պիե-
սայի խոր հոգեբանական եւ փիլիսոփայական
կողմերը դեռ երկար պէտք է իրանց տպաւո-
րութիւնը թողնեն հայ հասարակութեան վրա։

Դերասան Արաքսեան, որ կատարում էր Օւէ-
ֆի դերը եւ տիկին Չալկիան, որ յանգատաւա-
տից, ինքանազան էր։ Եւսանդութեան փոխա-
րէն, կատարում էր Սայաթի գերը, ցոյց տալին
իրանց օղորտական հմտութիւնը եւ գեղարուե-
ական զուարճութիւն պատճառեցին հանդի-
սական հասարակութեան։ Շատ լաւ կատարեց
պ. Շիբինեան գիժ Մօզիի դերը եւ մենք մեծ
գոհացումն ստացանք նրա խաղից։ Մի քիչ էլ
տեղի մշակութիւն եւ պարսից կարող է
թափանցական լաւ օյժ դուրս գալ։ Մարմարովի
դերի համար պ. Սալիկեան պատշաճաբար չէր
եւ չէր հասկացել։ Ի հարկէ փորձներից մենք
իրաւունք չունենք շատ բան պահանջել, բայց
եթէ պ. Սալիկեան մտադիր է շարունակել ծա-
ռայել հայ բեմին, պէտք է մի քիչ ուսումնա-
սիրէ բեմական արուեստը։ Գեղեցիկ կատա-
րելի իրանց դերերը նուեւ օր. Չալկիան եւ
տ. Տէր-Գրիգորեան։

Հ. Ա.

ՆԱՄԱԿ ԽՄԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ

Թիֆլիս, հոկտեմբերի 4-ին

Թոյլ տուէ՛ք խնդրել, Մշակի միջոցով պար-
գել մի հարց, որ կարծեմ, հասարակական բնա-
ւորութիւն ունի։

Հանդուցեալ Կարա-Մարգարի յիշատակին
արված կոնցերտում, պ. Արեւելեան իրան յա-
տուկ չնորհեց արտասանեց մի անեկզատ, ուր
անպարծ կայն իր ազգային պատիւը վե-
րականցնելու համար կոտորում է... մի գինու
չէ։

Շատերի հետ միասին ինձ էլ անտեղի թուաց
այդ անեկզատը, եթէ չտեսնէ փրաւորական
ուր, բեմից, բազմաթիւ հասարակութեան ա-
ռաջ, մենք ծիծաղով ու քրքրով լսեցինք այն-
պիսի բաներ, որոնց համար շատ օտարազդի-
ներ ապուսկներ են ստացել հայրենից։

Գրանի որ ինքը, պ. Արեւելեան առաջարկեց
այս հարցը լրագրութեան նիւթ դարձնել, կա-
տարում եմ նրա առաջարկը, յուսալով միան-
գամայն, որ մեր հասարակութեան մէջ կան
դեռ եւս անհասկանալի, որոնք գիտեն ծիծաղելի
զանազանք վերաւորականից եւ որոնք անշուշտ

ոչնչացրելի, մասամբ էլ յետ մղվեց դէպի քա-
ղաքը։ Հաֆիզը վերցրած էր, բայց գնդապետ
Մադեւիլի մասին ոչ մի լուր չը կար, եւ ոչ ոք
չը գիտէր, թէ ուր է նա գտնվում։

Ահա ինչ յայտնի դարձաւ յետոյ։ Մտնա-
լով ամրոցին, Մադեւիլը ընկաւ նրա կողքի
մարտկոցի կրակի տակ, եւ Հաֆիզի վրա յար-
ձակվելուց առաջ վճռեց դուրս անել թշնամուն
այդ մարտկոցի։ Գուլարենցիները սուրիներով
յարձակվեցան, թիւրքերը փախան, իսկ նրանք
քայլ առ քայլ հասնելով փախողներին, յա-
կարծ հասան Կարապետի ստորոտին։ Այդտեղ
Մադեւիլը մտածեց, որ կարելի է փախողների
հետ ներս խուճել ամրոցի մէջ։ Հանգամանք
թող նրան նպատակեցին։ Գիշերային մթնութիւնը
թաքցնում էր նրա ոյժերի թուութիւնը, իսկ
առջեւից փախող թշնամին ինքն էր ցոյց տա-
լիս այն կածանը, որով միայն հնարաւոր էր
բարձրանալ Կարապետի օղորտած ժայռերի վրա։
Շուտով զօրքերը հասան Զիւրթի անտնով ա-
հաւոր աշտարակին։ Աշտարակը վերցրվեց մի
հարեւածով, իսկ նրանից յետոյ ընկաւ եւ Կա-
րապետը ամրոցը։ Բերդապահ զօրքի մի փոքրիկ
աղաւթված մասը թաքնվեց Արաք-Քաբիս ամ-
րոցում։

Բայց գործը դրանով չը վերջացաւ։ Թիւրքե-
րը շուտով ուշքի եկան եւ բաւականաչափ զօր-
քեր հաւաքելով, դուրս եկան Արաք-Քաբիսից,
որ փորձեն յետ խլելու Կարապետը։ Պատերազ-
մը, որ առժամանակ լուր էր, նորոգվեց նոր
կատաղութեամբ, բայց այդ ժամանակ Լազա-
րեւիլ արդէն Հաֆիզում էր եւ հրաման ուղար-
կեց գնեւոր Մադեւիլին առաջ գնալ իր ամ-
բող զօրաբաժնով եւ պիտի գրաւել Կարապետը։

(Կը շարունակվի)

